

SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ VE SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM ADLI ESERLERİN ÖRNEKLEMİNDE BİLGE TİPİNİN GELENEKSEL ANLATIDAN POSTMODERN ROMANA DÖNÜŞÜMÜ

TRANSFORMATION OF THE SAGE TYPE FROM TRADITIONAL NARRATIVE TO POSTMODERN NOVEL IN THE EXAMPLE OF WORKS NAMED *SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ* AND *SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM*

Sevde DOĞDU*

Öz

“Bilge kişi”, geleneksel anlatılarda bilgeliği, deneyimi ve rehberliği temsil eden önemli bir karakter tipi olarak tanımlanmaktadır. Anlatılarda bu figür aracılığıyla toplumsal değerlerin aktarımı sağlanmış, bireylere yön verme işlevi üstlenilmiştir. Çoğunlukla yaşlı, tecrübeli ve sezgileri güçlü olarak betimlenen bu karakterin, anlatının manevi ve ahlaki merkezinde konumlandırıldığı görülmektedir. Ancak zamanla anlatı biçimlerinde yaşanan değişimle birlikte, bu figürün hem yapısal özelliklerinde hem de işlevlerinde belirgin bir dönüşüm yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, Türk edebiyatında yer alan “bilge kişi” figürünün sözlü anlatılardan postmodern romana kadar geçirdiği dönüşüm incelenmiştir. Modern romanla birlikte bilgelerin yapısal ve kişisel özelliklerinin değişime uğradığı geleneksel bilgelikten farklı olarak ikna edici ve manipülatif yönlerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Postmodern anlatılarda ise bilge figürünün danışılan olmaktan çıkıp kendi arayışına yönelen bir kimliğe dönüştüğü ve bilginin ironik biçimde tersyüz edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı eserleri örneklem olarak seçilmiştir. Tanpınar’ın romanında, modernleşme süreciyle birlikte geleneksel bilgelik anlayışının nasıl çözülmeye başladığı ve Halit Ayaracı karakteri aracılığıyla bilge figürünün pragmatist ve bürokratik bir yapıya nasıl evrildiği incelenmiştir. Latife Tekin’in romanında ise postmodern anlatı yapısı içinde, geleneksel bilge figürünün dönüştüğü, parçalandığı ve üretildiği gözlemlenmiştir. Bu iki eser, farklı dönemlerdeki anlatı biçimleriyle bilge figürünün tarihsel ve temsili dönüşümünü karşılaştırmalı olarak ortaya koymak amacıyla seçilmiştir. Çalışma, bu dönüşümü yalnızca söz konusu iki eserle sınırlandırılmıştır. Ayrıca sözlü anlatılar ve diğer modern/postmodern metinler kuramsal çerçevede değerlendirilmiş ancak doğrudan çözümleme konusu yapılmamıştır. Bu doğrultuda çalışmanın problemi; Türk edebiyatı anlatılarında bilgelik figürünün nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşümün karakter nitelikleri ile işlevlerine göre ne tür kopuşlar oluşturduğudur. Ayrıca, postmodern anlatılarda bilgeliğin otorite ve gerçek bilgi kavramlarıyla olan ilişkisinin nasıl yeniden inşa edildiği de araştırma kapsamındadır. İncelemenin temel amacı ise Türk edebiyatında tarihsel ve kültürel anlamda önemli bir yere sahip olan bilge figürünün, geleneksel anlatılardan modern ve postmodern romana uzanan çizgide geçirdiği dönüşümü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Anlatı, Postmodern Roman, Bilge Tipi, Dönüşüm, Latife Tekin.

Abstract

The “wise figure” is defined in traditional narratives as a key character type that embodies wisdom, experience, and guidance. Through this figure the transmission of social values has been facilitated, and the function of directing individuals has been assumed. Depicted largely as elderly, seasoned, and highly intuitive, the character is positioned at the moral and spiritual centre of the narrative. Yet, as narrative forms have evolved, it has been observed that both the structural traits and functions of this figure have undergone a marked transformation. Within the present study, the transformation experienced by the “wise figure” in Turkish literature from oral narratives to the post-modern novel has been examined. With the advent of the modern novel, it has been determined that the structural and personal features of wise figures changed, and that, unlike traditional wisdom, their persuasive and manipulative facets came to the fore. In post-modern narratives, by contrast, it has been concluded that the wise figure ceases to serve merely as a consultant, adopting instead an identity directed toward its own quest, while knowledge itself is ironically inverted. Against this backdrop, Ahmet Hamdi Tanpınar’s *The Time Regulation Institute* and Latife Tekin’s *Dear Shameless Death* have been selected as sample texts. In Tanpınar’s novel, the dissolution of traditional wisdom within the modernisation process and the evolution of the

* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dil ve Edebiyatı Öğretmenliği Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, dogdusevde@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-7190-7991

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örnekleminde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

wise figure into a pragmatic and bureaucratic form embodied by the character Halit Ayarçı have been analysed. In Tekin's novel, it has been observed that, within a post-modern narrative structure, the traditional wise figure is transformed, fragmented, and continually reproduced. These two works have thus been chosen to reveal, in comparative fashion, the historical and representative transformation of the wise figure across differing narrative modes and periods. The study confines its detailed analysis to these two texts; oral narratives and additional modern/post-modern works have been considered only within the theoretical framework and have not been subjected to direct examination. Accordingly, the research problem centres on the nature of the transformation undergone by the wisdom figure in Turkish narratives, and the types of ruptures produced in its character attributes and functions. Moreover, the manner in which the relationship between wisdom, authority, and true knowledge is reconstructed in post-modern narratives also falls within the scope of inquiry. The principal aim is to elucidate the transformation of this historically and culturally significant figure from traditional narratives through to the modern and post-modern Turkish novel.

Keywords: Traditional Narrative, Postmodern Novel, Wise Man Type, Transformation, Latife Tekin.

Giriş

Edebiyat, insanın kendini ve dünyayı anlama çabasının en eski ve güçlü yollarından biridir. Bu çabaların temelinde yatan amaç ise yaşam boyu epistemolojik kaygı içerisinde varlığına anlam bulma, çevresinde gelişen olay ve durumlara ya da iç dünyasındaki duygudüşüncelere yön bulma, kuşaktan kuşağa aktarma ihtiyacı, kısaca bir anlam üretme kaygısıdır. Toplumların kolektif hafızasında bu işlevi üstlenen figür şüphesiz bilge kişidir. Bilge kişiler, “Ben kimim?”, “Neden varım?”, “Hayatın anlamı nedir?”, “Doğru bilgiye nasıl ulaşılır?” gibi varoluşsal, ahlaki ve epistemolojik sorulara yanıt arayan kişilerdir. Her toplum, yüzyıllar boyunca sözlü ve yazılı kaynaklarında yer alan anlatılarında bu arayışın taşıyıcılığını temsil eden bilge kişiyi üretmiştir. Yani, karakterin karşılaştığı sorunlara çözüm getirmek için başvurulan sezgisel bir kaynak olarak rol oynamıştır. Bu figür, Carl Gustav Jung'un bilge arketipiyle örtüşmektedir. XIX. yüzyılda Jung'un ortaya koyduğu bilge arketipi, sadece insan formunda değil, farklı simgesel biçimlerde de kendini göstermiştir: “*Yaşlı bilge adam*” düşlerde büyücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyükbaba ya da otorite sahibi herhangi bir kişi olarak görünür. İnsan, gulyabani ya da hayvan görünümündeki ruh arketipi, insanın idrak, anlayış, iyi bir tavsiye, karar, plan gibi şeylere ihtiyaç duyduğu, ama kendi imkânlarıyla bunlara ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkar.”¹ Jung'un *Dört Arketip* adlı eserinden alıntılanan bu ifadelerde, bilge arketipinin Jung tarafından yalnızca yaşlı bir figür olarak değil, aynı zamanda insanın zorlandığı, yön aradığı anlarda ortaya çıkan içsel bir rehber olarak kurgulandığı sonucu çıkarılabilir; çünkü bilge figürü, bireyin kendi imkânlarıyla ulaşamadığı bilgi, sezgi ve yönlendirmeyi simgelemektedir. Başta şamanik özellikler taşıyan bilge figürü, halk kaynaklarındaki anlatılarda doğaüstü varlıklarla iletişim kurabilen ak sakallı dede, yaşlı kadın, büyücü, kam vb. tipler olarak okurun karşısına çıkmıştır. Ayrıca bilgeler, kahramanlara yol göstermiş, kriz anlarında beliren bir danışman rolü üstlenmiş, anlatıya yön vermiştir. Bilge Esirgen'in ifadeleriyle bilge tipi karizmatiktir ve Tanrı kutu ile donatılmıştır. Tanrıya olan bu yakınlığı ona, gelecekte haber verme ve rüya yorumlama gibi bilicilik yetileri kazandırmıştır. Yol göstericilik, bilge tipinin önemli özelliklerinden biridir. Bilge tipinin belirgin özelliklerinden biri de ad vermedir. Bilge tipi, deneyimin sembolüdür.² Bu yönüyle bilge kişiler, yalnızca bireysel değil toplumsal dengeyi de sağlayan bir otorite figürüdür.

Bilge figürünün Jung'un arketip kuramında ve genel anlatı yapılarında sahip olduğu bu yönler, özellikle sözlü kültüre dayanan geleneksel Türk anlatılarında belirgin biçimde karşımıza çıkar. Destan, efsane, menkıbe ve masal gibi türlerde bilge kişi, yalnızca kahramana yol gösteren bir danışman değil; aynı zamanda toplumun değerlerini, inançlarını ve tarihsel bilinç kodlarını taşıyan bir temsilci olarak işlev görür. Türklerin tarihsel süreç boyunca bilgiye ve bilgeliğe atfettiği yüksek değer, bu figürün anlatılardaki merkezî konumunu pekiştirmiştir. Öyle

¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s.86.

² Bilge Esirgen, “Bilge Tipinin Türk Destanlarındaki Yerinin Tespiti Üzerine Bir İnceleme”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Cilt: 7, Sayı: 38, 2022, s. 89-96.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örnekleminde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

ki Bahaeddin Ögel'e göre devlet ve millet yapısının temelini oluşturan bilgi ve bilgelik anlayışı, tarih boyunca Türk milletinin siyasi başarılarının ardındaki en önemli kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu düşünce, yalnızca teorik değil, Uygur döneminde estetik bir dille yüceltilmiştir:

“Bilig biling, ya Begim! Bilig sanga eş bolur!
Bilinsizning belinge; kaş kurşansa, taş bolur!”³

“Bilgisiz bir insan beline değerli bir kaş bile kuşansa, kendiliğinden taş olurmuş” anlamına gelen bu dizelerde bilginin insana değer katan asıl unsur olduğu vurgulanmıştır. Yani Bilgelikten yoksun bir kişi, dışsal süslemelerle ne kadar donatılırsa donatılsın, içsel değeri olmayan bir taş gibi anlamsız ve işlevsiz kalacaktır.

Geleneksel Türk anlatılarındaki bilge kişiler, bazen kehanetlerde bulunur, bazen kriz anlarında görünür, bazen de kahramanın içsel dönüşümünü başlatan kişi olarak belirirler. Bu bağlamda, geleneksel Türk anlatılarında bilge figürünün varlığı, yalnızca bireyin değil, bütün bir toplumun yönünü tayin eden bir yol göstericisi olarak değerlendirilmelidir:

“Bir toplumda bilge insanların sayısının artması, o toplumun her alanda gelişmesini sağlar. Türk tarihinde oldukça fazla bilge olarak niteleyebileceğimiz kişi vardır. Bu bilgiler Türk devletlerinin kuruluşunda etkin rol oynamışlardır. Türk medeniyetini eserleriyle çeşitlendirip, zenginleştirip güçlü kılmışlardır. Bu bilgiler fikirleri ve hayat tarzlarıyla birlik bağlarımızı ve sosyal dokumuzu örmüşler, bizi büyük bir coğrafyada millet yapmayı başarmışlardır.”⁴

Bu düşünceden hareketle, Türk destan geleneğinin mühim örneklerinden biri olan *Oğuz Kağan Destanı*'nda yer alan bilge figürlerinin anlatıdaki konumu ve işlevi dikkat çekici bir inceleme alanı sunmaktadır. Türk destan geleneğinin mühim örneklerinden biri olan *Oğuz Kağan Destanı*, yalnızca Türk milletinin kökenine dair mitolojik unsurları yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda savaş, beslenme, barınma ve dini yaşantı gibi temel kültürel kodların da aktarımını üstlenir. Üç farklı nüshası tespit edilen bu destanın çalışmaya konu olan versiyonları, Uygur harfleriyle kaleme alınmış olan *Oğuz Kağan Destanı* ve Reşidüddin'in *Câmi'ü't Tevârih* adlı büyük tarih ansiklopedisinin bir bölümünde yer alan *Oğuznâme*'dir. Anlatı yapısı itibarıyla metinler, başkahraman olan Oğuz Kağan/Oğuz Han'ın erken yaşta kazandığı savaş tecrübeleri ve bu mücadeleler esnasında karşılaştığı karakterler etrafında şekillenir. Bu karakterler arasında yer alan ve Reşidüddin'in *Oğuznâmesi*'nde geçen Yuşi Hoca ile Irkıl Hoca ve Uygur harfli nüshada rol alan Uluğ Türk, bazı araştırmalarda destandaki “bilge kişi” tipinin temsilcisi olarak değerlendirilmiştir.⁵

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanından sonra, hem anlatıcı hem ozan hem de bilge figüründe olan *Kitâb-ı Dedem Korkut* eserindeki Dede Korkut ile birlikte, “öge” (bilge, uzun deneyimli yaşlı kişi) geleneği aynı niteliklerle devam ettirilmiştir. Destansı epik anlatılardan oluşan Dede Korkut Hikâyeleri, eski Oğuz Türkçesi dil özelliklerini taşımakla beraber IX. yüzyıldan itibaren anlatılmaya başlandığı düşünülmektedir ve XV. yüzyılın sonlarında yazıya geçirilmiştir. Nüshasına göre on iki ya da on üç hikâyeden oluşan bu eser, esasında dünya hikâyecilik geleneğinin gelişiminde etkin rol oynayan *Decameron*, *Cantenbury Hikâyeleri* vb. aynı biçimsel özellikleri taşıyan eserlere nazaran erken bir tarihte varlığını göstermiştir. Bu nedenle hem dünya hikâyecilik geleneğinin öncüsü olarak hem de Türk milletinin kültürel belleğini, ahlâkî değerlerini, inanç yapısını ve toplumsal düzenini yansıtmaya bakımından oldukça değerli bir kaynaktır.

³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Genişletilmiş 4. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 341

⁴ Salih Yılmaz, “Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler*, Cilt: III, Türk Dünyası Vakfı, Eskişehir 2014, s. 237.

⁵ Bu tür çalışmalar için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Cilt: 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 197-200; Mehmet Aça, “Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygurlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?”, *Milli Folklor*, Cilt: 11, Sayı: 82, 2009, s. 59-75; Mehmet Aça, “Şu Destanı'ndaki “Öge”den Reşideddin Oğuznamesi'ndeki Yuşi Hoca'ya”, *Vefatının 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2017, s. 633-638.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsız Ölüm Adlı Eserlerin Örnekleminde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

Zaman içinde değişerek gelişen ve dönüşen dünyada estetik anlayışlarının da değişmesiyle birlikte yazılı formlardaki anlatı biçimleri farklı bir düzleme oturtulmuş olay örgüsü, zaman, mekân ve karakterlerin sunuluşu da ona göre biçimlenmiştir. Bu dönüşümün ilk örneklerinden biri, Tanzimat döneminde ortaya çıkan “aydın-bilge tip”tir. Şinasi’nin “Şair Evlenmesi” adlı oyununda yer alan Hikmet Efendi karakteri akılcı, sağduyulu ve topluma yol gösteren yapısıyla bu yeni anlayışın edebî sahadaki ilk temsilcilerindendir. Toplumsal sorunlara çözüm üretmeye çalışan bu figür, ilerleyen dönemlerde bireyin iç çatışmalarına odaklanan daha içe dönük öznelerle evrilmiştir. Özellikle karakterler, XX. yy. roman/öykülerinden itibaren akılcılığın ve ilerlemeci düşüncenin egemen olduğu modernitenin bir sonucu olarak karakter kavramından sıyrılıp kişi ya da özneye dönüşmesi, bireyin toplumdan izole olup yalnızlaşması, çevresiyle örtüşmemesi, iç dünyasına çekilmesi gibi özellikler barındıran yeni bir tipi meydana getirmiştir. Doğal olarak, bilge kişinin temsilinde de radikal kırılmalar yaşanmıştır. Yani, bilgelik kavramı artık eski anlamından sıyrılıp, ele alındığı eserler bağlamında bilgisini eskisi gibi topluma aktaramaması, kendini ifade edememesi ya da iç dünyasında birtakım benlik kaygısı taşıması gibi problemlerin içerisinde kalarak gölgelenmiştir. Modern eserlerde ortaya çıkan yeni bilge tipolojisi, geleneksel bilgelik özelliklerinden tamamen ayrılmamakla birlikte, aynı zamanda *sahte bilge* olarak nitelendirilebilecek bir dönüşüm sergilemektedir. Bu figürler, toplum içerisinde saygı gören, bilgi sahibi ve öğüt verici konumda bulunmakla beraber, sundukları rehberlik her zaman hakiki veya doğru olmayabilmektedir. Manipülatif ve ikna edici söylem stratejileriyle pragmatik bir yaklaşım benimseyen sahte bilgiler, çoğu zaman kendi çıkarları doğrultusunda bilinçli biçimde gerçek yolu gizleyebilmekte veya yönlendirmede bulunabilmektedir. Böylelikle, gerçek bilgelikten saparak yanıltıcı ve güvenirlikten uzak bir konuma düşmektedirler.

Postmodern anlatılar ise bu problemleri daha da ileri taşıyarak bilgelik figürünü ironik bir biçimde yapıbozuma uğratmış, onu sıradanlaştırmış ya da yeniden üretime geçmiştir. Yani, bilge kişi artık topluma yön gösteren bir rehber rolünden ayrılp kimi yerde kendi yolunu kaybetmiş, hakikati yeniden arayışa koyulmuş ya da her duruma şüpheyile yaklaşan bir karakter olarak okurun karşısına çıkmaktadır. Bu dönüşümün edebiyat sahasındaki en dikkat çekici örneklerinden biri, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında yer alan Halit Ayarcı figürüdür. Halit Ayarcı, modernleşmenin getirdiği pragmatik aklın ve bürokratik yapının bir temsilcisi olarak, bilge kişi tipinin geleneksel özelliklerinden uzaklaşmıştır. Gelenekte bilgiler, ilim ve irfanın taşıyıcısı, hakikatin rehberi konumundayken modern anlatılardaki bilgiler, bilgiyi bir araçsallaştırma ve yönlendirme biçimi olarak kullanmışlardır. Artık bilgi, insanı hakikate değil faydaya, kurumsal güce ve manipülasyona götüren bir güçtür. Bu bağlamda Ayarcı, modern bireyin yalnızlığını fırsata çevirmeyi bilen karizmatik bir “yeni bilge” tipidir.

Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı romanında ise bilge figürü, postmodernizmin yapıbozucu tutumuyla daha da çözülür, hatta yer yer ironik bir silüet hâline gelir. Huvat karakteri, köyde geleneksel bilgeliğin izlerini taşıyan bir figürken kentle temas ettikten sonra bu rolünü sürdüremez, bilgi ve otoritesi yeni düzlemde geçersizleşir. Dolayısıyla, okur artık onun gerçekten bir bilge mi yoksa yalnızca bu rolü oynamaya çalışan bir parodi figürü mü olduğunu kestirememektedir. O artık bilgiyi dağıtan değil, bilginin izini süren ya da hakikati temsil eden değil, onun parçalanmışlığını yaşayan bir karakterdir.

Halit Ayarcı ile Huvat arasındaki paralellik, iki farklı romanın farklı anlatı katmanlarında yer alsalar da postmodern bilgelik kavrayışını şekillendiren temel özelliklerin ortak bir zeminde bulunduğunu gösterir. Bu iki figür, bilgelik kavramının zamanla geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümün birey-toplum ilişkilerine yansımalarını göstererek modern ve postmodern romanlardaki bilge kişinin artık hakikatin temsilcisi değil; hakikati sorgulayan, hatta onunla alay eden bir figür hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

1. Geleneksel Anlatılardan Modern Anlatılara Bilge Tipi:

Oğuz Kağan Destanı, Türk milletinin kökenine dair mitolojik unsurları taşımanın yanı sıra savaş, beslenme, barınma ve dini yaşantı gibi temel kültürel kodları da aktarmaktadır. En eski Uygur harfli nüsha ile Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih*'inde yer alan *Oğuznâme* versiyonları, Oğuz Kağan/Oğuz Han'ın erken yaşta kazandığı savaş tecrübeleri ve bu süreçte karşılaştığı karakterler etrafında şekillenir. Bu karakterler arasında yer alan Yuşi Hoca, İrkıl Hoca ve Uluğ Türük karakterleri, destandaki bilge tipinin temsilcileri olarak görülür.

Türk anlatı geleneğinde bilge tipi, ilk olarak *Şu Destanı*'ndaki "öge" karakteriyle ortaya çıkar; bu sözcük, Eski Türkçede "düşünmek" anlamındaki "ö-" kökünden türemiş olup Kaşgarlı Mahmut tarafından "çok akıllı yaşlı kimse; ulusun büyüğü" olarak tanımlanmıştır.⁶ Öge, yalnızca yaşlı değil, yol gösterici ve ön görü sahibi kimseleri ifade eden bir ünvardır. Reşidüddin'in *Oğuznâmesi*'nde ise Yuşi Hoca, bu bilge tipinin destansı halk anlatılarındaki somutlaşmış halidir. Örneğin, oğlu Kara-Sülük, babası Yuşi Hoca'ya Oğuz'un ordusunun sahrada susuz kaldığını bildirmiş ve Yuşi Hoca, onları susuzluktan kurtarmıştır. Yuşi'nin tecrübesi ve bilgeliği şu cümlelere yansımıştır:

"Yuşi Hoca dedi ki: Birkaç ineğin başını bir araya bağlayıp onları çok susayınca kadar devamlı koşurunuz. Sonra onları bırakın; bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya haşarlarsa orada su bulunduğu işaretidir."⁷

Yuşi Hoca'nın bu sözlerine karşılık oğlu Kara-Sülük, bir yerde bunu denemiş ve başarılı olmuştur. Netice itibarıyla askerler suya kanmıştır. Yuşi Hoca'nın hikâyedeki davranışı, onun bilgeliğinin somut bir göstergesidir. Susuzluk gibi hayati bir sorunu çözmek için doğrudan deneyime ve gözleme dayalı pratik bir yöntem geliştirmesi, onun sadece teorik değil, aynı zamanda uygulamalı akıl yürütme yeteneğine sahip olduğunu göstermiştir. Yuşi Hoca'nın bilgeliği, Oğuz'un İsfahan önündeki üç yıl süren kuşatmasında doğrudan duvarlara saldırmak yerine, askerlerin bir kısmını gizli bir yere saklayıp diğer yarısını şehre saldırmakla görevlendirerek düşmanı yanıltması ve böylece şehir kapılarını açtırmasıyla zaferle sonuçlanmıştır. Eserde taktikler şu cümlelerle anlatılır:

"Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra pusuda gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin. Orada İsfahanlılar ezilip mağlup olacaklar ve geriye kaçacaklardır. Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermeyin, hepsini öldürün."⁸

Bu durum, savaşın doğrudan güç gösterisinden ziyade taktiksel akıl ve sabırla kazanılabileceğini, Yuşi Hoca'nın sadece bilge değil savaş sanatında da usta bir komutan olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak Yuşi Hoca, bilgeliği, deneyime dayalı pratik zekâsı ve stratejik öngörülerıyla öne çıkan; susuzluk sorununu doğayla uyumlu yöntemlerle çözmesi ve İsfahan kuşatmasında taktiksel sabırla zafer kazandırması nedeniyle halk anlatılarında bilge tipolojisinin prototipi ve önemli bir temsilcisidir. Reşidüddin'in *Câmiü't Tevârih*'inin bir bölümünde yer alan *Oğuznâme* eserinde geçen ve bilge tipi kategorisinde yer alan bir diğer kişi, İrkıl Hoca'dır:

"Oğuz Kağan destanın XIV. yüzyılda Reşidüddin tarafından Farsça kaleme alınan parçalarında ve Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* ile *Şecere-i Terakime* adlı eserlerinde bilge tipi, İrkıl Hoca'da vücut bulur. İrkıl hoca, Türk töre ve ayinlerini ilk koyan kişi olarak bilge devlet adamı tipini temsil etmektedir."⁹

⁶ Vahit Türk, "Türkçede Ö-, Ög, Ögür, Ögren-, Ögret- Kelimeleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2006, s. 9.

⁷ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. b., Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 23.

⁸ Zeki Velidi Togan, *a.g.e.*, s. 42-44.

⁹ Bilge Esirgen, *a.g.m.*, s. 91.

**Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örneklemesinde Bilge Tipinin
Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü**

İrkıl sözcüğü “gaipten haber vermek, kehanetlerde bulunmak, saklı olanı ifşa etmek” anlamlarına gelen “ırg” kökünden türemiştir.¹⁰ “Oğuzname”de “Oğuz’un Oğlu Kün Han’ın Padişahlığı” bölümünde İrkıl Hoca kişisine rastlanmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı’nın Uygur harfli nüshasında da bilge bir figürün yer alması, bu karakter tipinin Orta Asya destan geleneğinde derin köklere sahip olduğunu gösterir. Destanda karşımıza, Mısır hükümdarını yendikten sonra dönüş yolunda Oğuz’a eşlik eden “Uluğ Türk” adlı bir bilge figür çıkar:

“bellüg bolsun, kim: oğuz kağan-nung
Çanı-da ak sakal-luğ moz saç-luğ
usun usluğ bir kard kişi durur bar irdi
uk-ğu-luğ, düstün bir yir irdi, düşimel
irdi. anung adı uluğ dürük irdi...”¹¹

Günümüz Türkçesine “*Bilinsin ki, Oğuz Kağan’ın yanında ak sakallı, kır saçlı çok tecrübeli yaşlı bir kişi vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Onun adı Uluğ Türük idi*” şeklinde aktarılan alıntıda geçen ak sakallı, kır saçlı, tecrübeli, anlayışlı ve asil gibi nitelikler, bilge kişinin geleneksel özelliklerini yansıtmaktadır. Ak sakallı ve kır saçlı oluşu, onun yaşlılığını ve bu yaşlılıkla birlikte meydana gelen hayat tecrübesini simgeler. Tüm bu nitelikler, Oğuz Kağan’ın yanındaki bu kişinin yalnızca bir yaşlı değil, yanı zamanda akıl ve ahlâk yönüyle de rehberlik edebilecek gerçek bir bilge kişi olduğunu göstermektedir. Kağan veziri olan Uluğ Türük, bir düş görür ve bu düşünüyü Oğuz Kağan’a anlatır. Uluğ-Türük, gördüğü düştaki batıya uzanan altın yay ile kuzeye uzanan üç gümüş oktan yola çıkarak Oğuz’un yeryüzünün hakimi olacağı kehanetinde bulunur:

“Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda,
Yayın bulunuyordu, üç gümüşten oku da.
Ta doğudan batıya, altın yay uzanmıştı.
Üç gümüş ok kuzeye, sanki kanatlanmıştı.
Anlattı Oğuz-Han’a, uyanınca uykudan,
Rüyayı tabir etti, içindeki duygudan.
Dedi : "Bu düşünüm sana, dirlik düzenlik versin!
"Hakanıma inşallah, birlik güvenlik versin!
"Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrının sözüyle,
"Seni de öyle yapsın, Tanrı kutsal özümüyle!
"Yeryüzünün ki hepsi, dolup taşar boyuna,
"Tanrım, bağışlayıver! Oğuz Kağan soyuna?"
Oğuz -Han çok beğendi, Uluğ Türük’ün sözün,
Ögüd ver dedi bana, tuttu onun ögüdün.”¹²

Sonuç olarak; başta Reşidüddin’in *Oğuznâme*’sinde geçen *öge* lakaplı Yuşi Hoca ile İrkıl Hoca ve Uygur harfli yazmada geçen Uluğ Türk, *Oğuz Kağan Destanı*’nda hem akıl hem de mistik yönüyle donanımlı, yol gösterici ve geleceği şekillendiren bilge kişiler olarak halk anlatılarında yer almıştır.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile *Oğuzname*’den sonra, hem anlatıcı, hem ozan hem de bilge figürü olarak *Kitâb-ı Dedem Korkut* eserindeki başat kişisi olan Dede Korkut ile bilge geleneği aynı niteliklerle sürmüştür. Geleneksel Türk anlatılarında bilge tipinin ön planda olması, milletin bilgi ve akla verdiği önemi gösterir. Destansı epik anlatılar olan *Dede Korkut Hikâyeleri*, IX. yüzyıldan itibaren söylenmeye başlanıp XV. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. On iki ya da on üç hikâyeden oluşan eser, *Decameron* ve *Canterbury Hikâyeleri* gibi dünya hikâye geleneğinin erken örneklerinden biridir. Bu yönüyle hem Türk kültürel belleğini hem de ahlâkî değerleri yansıtmaktadır.

Dede Korkut, her hikâyede hem bilge hem kahraman olarak ortaya çıkar, zor anlarda kahramanlara rehberlik eder. Örneğin, “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han*” hikâyesinde, Oğuz’un

¹⁰ Kaşgârlı Mahmûd, *Divânü Lugâti’t-Türk*. Çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 281-282.

¹¹ W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936, s.28.

¹² Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 126.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örnekleminde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

tamam bilicisi olan, Oğuz'un müşküllerini çözen, gaipten türlü haberler veren, dediği mutlak bir şekilde yerine getirilen Dede Korkut, kahraman olan çocuğa ad verir ve Tanrı'dan onun için dileklerde bulunur. Dede Korkut'a göre artık onun adı Boğaç Han'dır ve Tanrı'dan dileklerde bulunur.¹³ Bu ad verme geleneği, kaderi şekillendiren bilge rolünü gösterir. Bir başka örnek, "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü" hikâyesidir. Burada Dede Korkut, Basat'a insan olduğunu ve topluma katılmasını telkin eder: "*Oğlanum sen insansın, hayvan ile musahib olmağıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi... Adunı men virdüm, yaşunı Allah virsün didi.*"¹⁴ Basat, Dede Korkut'un devreye girmesi ve tekinde bulunması üzerine insan içine karışır. Bu durum, Dede Korkut'un aynı zamanda bir uygarlaştırıcı bir bilge olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'un bu sözleri, onun toplumsal rehberlik ve kültürel aktarıcı olarak işlevini gösterir. Tepegöz ile pazarlık yaparak, kayıpları en aza indiren Dede Korkut, halkın namusunu koruyan stratejik bilgedir. Sonuç olarak, *Dede Korkut* hikâyelerinde bilge tipi, topluma ve bireye yön veren, ahlâkî ve sosyal değerlerin taşıyıcısıdır. Bu bilge, hem olayların kaderini belirler hem de halkın kültürel hafızasında derin izler bırakır. Türk edebiyatında bilgelik öğretileri, sözlü dönem eserlerinden başlayarak yazılı dönem eserlerine kadar uzanır. *Oğuz Kağan Destanı* ve *Kitâb-ı Dedem Korkut*, modernleşme öncesi bilge tipinin temel örnekleridir.

Nitekim, yenileşme dönemine bakıldığında XIX. yüzyıl Tanzimat aydınları, Batılı tarzda bir yaşam biçiminin adımlarını atmış ve bu hayat tarzını halka yaymak istemişlerdir. Dolayısıyla, kaleme alacakları metinlerde yeni anlatım teknikleri ve denenmemiş edebî türleri kullanarak Türk edebiyatına farklı bir yön kazandırmışlardır. Batı kaynaklı entelektüel bir kimlik geliştiren aydınlar, bu yönlerini topluma aktararak içinde bulunulan dönemin sosyolojik sorunlarına halk adına ışık tutmayı amaçlamışlardır. Toplumda bir bireyin var oluşunu gözeterek kişinin eğitimi ve özgür düşünce gibi kavramlara vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla, özellikle kaleme aldıkları hikaye ve romanlarda yarattıkları karakterler, Batı kültürüyle yetişmiş, yabancı dil bilen ve çevresine verdiği öğütlerle bilgelik özelliği taşımaktadır.

Şinasi'nin 1859 yılında yazdığı *Şair Evlenmesi* adlı tiyatro eseri, Tanzimat dönemi bilge tiplemesinin ilk örneğini vermesi bakımından önemlidir. Görücü usulüyle evlenme, kadının toplumdaki yeri, aldatma, eğitimsizlik gibi konuların mizahi bir dille eleştirildiği bu eserde önemli rol alan Hikmet Efendi karakteri, bilge tipine örnektir. Eserde aydın ve sağduyulu bir karakter olarak öne çıkan Hikmet Efendi, Müştak Bey'i koruyan, yanlış anlaşılmaları gideren ve olayların çözüme kavuşmasında önemli rol oynayan bir figürdür. Şinasi'nin bu karaktere "öğüt verici söz" anlamına gelen "Hikmet" adını vermesi, onun bilge ve akılcı yönünü yansıtmaya amacıyla yapılmış bilinçli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'ndeki Hikmet Bey karakteri, geleneksel Türk tiyatrosunun akılcı ve düzen yanlısı figürleri olan Hacivat ve Pişekâr tipleriyle benzerlik taşımaktadır. Nitekim bazı değerlendirmelerde, Hikmet Bey'in, Müştak Bey'in içine düştüğü karmaşayı çözmeye çalışan ve toplumsal düzenin gerekliliklerine uyum sağlayan bir figür olduğu vurgulanır. Bu çerçevede Semih Zeki tarafından şu ifadeler yer verilir: "*Şinasi'nin Şair Evlenmesi'ndeki Hikmet Bey, Karagöz ve ortaoyununun Hacivat ve Pişekâr tiplerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. [...] Hikmet Bey de yine Ebulaklaka'ya verilen rüşvet karşılığında Müştak Bey'i Kumru Hanım ile birleştirir.*"¹⁵. Pertev Naili Boratav, ismi geçen iki tiplere için şu değerlendirmede bulunmuştur: "*Çünkü o, Cemiyetin kanun ve nizamlarına riayetkâr, akıllı, kâmil' bir kişidir*"¹⁶. Bu ifade geçen "*cemiyetin kanun ve nizamlarına riayetkâr, akıllı, kâmil*" nitelemesi, doğrudan Pertev Naili Boratav'a ait olup Hacivat-Pişekâr tipi için yapılmıştır. Ancak bu

¹³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 81-82.

¹⁴ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁵ Semih Zeka, "Şair Evlenmesinde Halk Bilimi Unsurları", *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 12, 2015, s. 1329.

¹⁶ Pertav Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, Cilt: 2, Adam Yayınları, İstanbul 1991, s. 504.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örneğinde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

özelliklerin Hikmet Bey'e yansıtılması, geleneksel tiyatro figürlerinin modern edebiyattaki izdüşümünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Türk anlatı geleneğinde kökleri destanlara dayanan bilge tipi, zamanla halk hikâyelerinde ve sözlü kültür ürünlerinde gelişerek modern edebiyatta da farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Oğuz Kağan Destanı'nda Yuşi Hoca, Irkıl Hoca ve Uluğ Türük gibi figürlerle temellendirilen bu tipoloji, Dede Korkut hikâyelerinde hem anlatıcı hem de yol gösterici olarak belirginleşmiş; Tanzimat dönemiyle birlikte ise modern bir kimlik kazanarak eserlerde aydın ve akılcı bireyler aracılığıyla temsil edilmiştir. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* eserindeki Hikmet Efendi karakteri, geleneksel tiyatro figürleri olan Hacivat ve Pişekâr'ın rasyonel ve düzen yanlısı yapısını modern biçimde yansıtarak bu dönüşümün önemli bir halkasını oluşturmuştur. Bu bağlamda bilge tipi, yalnızca geçmişin değil aynı zamanda modern toplum yapısının da yönlendirici öğesi olmayı sürdürmektedir.

Modern olma çabası içerisine giren ya da bunu bir kaygı haline getirmeyenler karakterleşme yolunda ilerlese de Endüstri Devrimi'nin bir sonucu olarak bilim ve teknolojinin gelişmesi, dünyayı yeni bir dönüşüm mekanizması haline getirmiştir. Hızlı ilerleyen ve tekelleşen yeni yaşamda tüketim yapılarının doğuşu ile toplumların kendi içerisinde evrimleşmesine yol açmış ve toplumlar kolektif yapıdan bireyselliğe düşmüştür. Yazarların bulunduğu çağa ayak uydurması doğal olarak kabul edilirse, modern yaşamın dönüştürdüğü birey ve tipler, kaleme aldıkları eserler bünyesinde olay ve olguları şekillendiren ana unsur olmuştur. Farklılaşan tiplerden biri ise söz konusu bilge kişidir. Bilginin artık salt biçimde olmadığı, her şeye eleştirel yaklaşan Descartes'çı metodik şüphe, kesin bilgiye ulaşmak için sistematik olarak her şeyden şüphe etmeyi içermektedir. Dolayısıyla böyle bir kaygı içerisine giren birey, iç dünyasına gömülmekte ve hakikî bilgiye maddî âlemin dışında bir yerde ulaşma çabasına girmiştir.

Neticede, modernist romanlarda bilge tipi geleneksel özelliklerin dışına çıkarak farklı bir surete girmiştir. En basit haliyle, bilge kişiler fiziksel olarak görünüşleri değişmiştir. Roman ve öykülerde artık bilge kişiler çoğunlukla yaşlı dede/kadın ya da ak sakallı değildir. Kimi zaman orta yaşlı, karizmatik, giyimine önem veren Avrupaî tarzda bir kimlikle okurun karşısına çıkmışlardır. Kişilik özellikleri olarak da geleneksel bilgilerle örtüştüğü bir yanı, toplumdaki kişilerin zorluklar karşısında ve içinden çıkamadığı bir düşünceyi danışmak için yani katharsise ulaşmak için bir başvurma yöntemi olmasıdır. Ancak modernist metinlerde yavaş yavaş bir kırılma yaşandığı gözlenmiştir ve günümüz çağda geldiği noktaya değinilecek olunursa, baştan sona radikal bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. Geleneksel Türk anlatılarında Uluğ Türük ve Dede Korkut'ta görüldüğü gibi bilgiler ilim-irfan sahibi kişilerdir ve anlatıdaki kişilere de birtakım telkinler vererek yazgılarını olumlu yönde değiştirme özelliklerine sahiptirler. Ancak, 1950'lerden sonra kaleme alınan Türk edebiyatı eserlerinde, bireyleşme sonucunda oluşan yalnızlık, toplumdaki kopukluk, iç bunalım gibi meselelerle boğuşan karakterler daha yoğunlukta yer almıştır. Yani, artık bilgeliği öğrenecek kişiler de evrimleşmiştir. Bu kişilere yardım edecek, onları iç sıkıntısından kurtarıp hakiki dünya ve öğretilere ulaştıracak bilge kişilere ihtiyaçları vardır. Nitekim kendi yolunu bulamayan bu kişiler, klasik anlatılardaki gibi mutlu sona erişemeyeceklerdir çünkü bilginin taşıyıcıları da başkalaşım geçirmiştir. Her daim yol göstermeyen, sosyal maske takınan persona kişiler yani gerçeği bilinçli saklayan bir tipe dönüşmüşlerdir. Modernist eserlerde bilgiler, gerçek niyetlerini gizleyip bireylere karşı manipülatif, çıkarıcı veya yüzeysel ilişkiler kurma eğilimindedirler. Böyle bir tipi yansıtan ilk kişi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kaleme aldığı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanındaki Halit Ayarcı'dır. Modern Türk anlatılarında bilge figürü artık bireyin iç dünyasına yönelen, toplumsal ve kültürel değişimi anlamaya çalışan bir yapı kazanırken toplumun değişen düzenine paralel olarak zamanla manipülatif ve pragmatist bir kimliğe bürünerek olumsuz bir yöne de evrilmiştir.

2. Bilge Kişinin Bürokratik-Pragmatik Dönüşümü: Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Halit Ayarcı

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ölümünden önce yayımlanan son eseridir. Söz konusu roman, Türkiye'nin geçirdiği modernleşme sürecini anlatmakla birlikte bu süreç içerisinde kişiler ya da olaylar arasında yaşanan bocalamaları, sorunları aktarmaktadır. Tanpınar, bu noktada Doğu-Batı arasında sıkışmış aydın insanı ile yenilikçi, Avrupa tarzını benimsemiş aydın kesimi, eserinde bilge tipi olarak işlemesiyle adeta bir dönemin parodisini sunmuştur. 1954 yılında tefrikası yapılan romanda, modernitenin yeni açmazları Türk romanına girmeye başlamış, dolayısıyla tipler üzerinde de değişikliklere gidilmiştir. Bunlardan biri, söz konusu bilge tipidir.

Eserde bilge kişiliğinin özelliklerini taşıyan karakter(ler), halk anlatılarındaki geleneği modern biçimlerle sürdürmektedir. Bu figürler, geçmişteki yaşlı ve mistik bilge tiplerinden farklı olarak, modernleşen toplumsal yapıya paralel biçimde fiziksel görünüşleriyle de değişime uğramış, yeni düzene uyum sağlayan bir kimlik kazanmıştır. Mehmet Emin Bars'ın ifadesiyle eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren ve sözü dinlenen, öğüt verici lider bu kişiler zaman içerisinde bazı dönü şümlerle birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlk dönemlerde ak sakallarıyla beliren bu tipler günümüzün sosyo-ekonomik şartlarına bağlı olarak yeni bir fiziksel görünümle karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁷ Örneğin, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında önemli bir rol oynayan Halit Ayarcı dış görünüşüne özen gösteren, karizmatik ve Avrupaî bir profil çizmektedir. “*Hayri İrdal ile birlikte Saatleri Ayarlama Enstitüsünü kurmuş olan şık giyimli yakışıklı bir adamdır. İnsanları etkileyebilme gücü yüksek olan bu adam Avrupalı bir havaya sahiptir.*”¹⁸ Bu dönüşüm, Tanzimat sonrasında hız kazanan Batılılaşma sürecinin birey tipi üzerindeki etkisiyle açıklanabilir. Ayrıca bu karakterler, geleneksel anlatılardaki gibi metafizik ya da halk bilgisi kaynaklı değil; daha çok pozitif bilimlere dayanan bir bilgi birikimine sahiptir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'ndeki Halit Ayarcı, bilgeliğini sezgi ya da inanç temelinde değil, rasyonalite, bürokratik zekâ ve pragmatik uygulamalar yoluyla ortaya koymaktadır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde geleneksel bilge olarak Muvakkit Nuri Efendi, Türk modernleşmesinin temsili olarak yeni bilge Halit Ayarcı okurun karşısına çıkmıştır. Etkiledikleri kişi ise Hayri İrdal'dır. Romanın hem protagonist hem de anlatıcı rolü olan İrdal, bireysel açıdan kendi hayatını iç ve dış çerçeveden hatırat üslubuyla ifade etmiştir. Geleneksel çevrede büyüyüp yine de kendi yolunu tutturamamış, iç dünyasıyla bireysel yalnızlığını yaşayan sessiz bir tiptir. Ayrıca, çocukluğunda aldığı eğitim neticesinde hayatında *Tûtiname*, *Binbir Gece Masalları* gibi birkaç eserden başka bir şey okumamıştır. Ancak büyüyüp Muvakkit Nuri Efendi'nin yanında çalışmaya başlamasıyla birlikte, saatler İrdal'ın yaşamında çok daha anlamlı bir hale gelmiştir. Nuri Efendi'nin disiplinli çalışma tarzı ve zamanın aslında insanın iradesiyle şekillendiği yönündeki düşüncesi, İrdal üzerinde derin bir etki bırakır. Oldukça pozitif bir figür olarak betimlenen Nuri Efendi, İrdal'ın hayatında karşılaştığı en olumlu kişidir. İrdal, Muvakkit Nuri Efendi'nin vefatının ardından başka bir saatçiyle çalışmaya başlar. Fakat bu yeni ustanın çalışma anlayışı, disiplini ve saatlere yaklaşımı İrdal'ı tatmin etmez. Bu memnuniyetsizlik sonucunda kısa bir süre sonra işinden ayrılmıştır. Bu dönemde geçirdiği günler, onun için boşa harcanmış zamanlar olarak hafızasında yer eder. Üstelik yaşadığı maddî sıkıntılar, onu farklı yollar aramaya yöneltse de aradığı imkânlarla ulaşamaz. Bu umutsuzlukla sokaklarda başıboş dolaşır; yoksul, amaçsız ve dağınık bir yaşam sürmüştür. Fakir olmasından dolayı, eski püskü elbiselerle dolaşan İrdal, romanın ikinci bölümünde Halit Ayarcı ile tanıştıktan sonra hayatı büsbütün Batılı anlamda büsbütün değişmiştir. Romanın

¹⁷ Mehmet Emin Bars, “Metinler Arası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı'na Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:4, 2013, s. 121.

¹⁸ Erkan Tosun. “Metin Çözümleme: Saatleri Ayarlama Enstitüsü”. *Edebi Metin İncelemeleri*. https://www.researchgate.net/publication/377231289_Metin_Cozumleme_Saatleri_Ayarlama_Enstitusu, s. 166. (Erişim: 7 Haziran 2025)

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsiz Ölüm Adlı Eserlerin Örneklemesinde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

üçüncü bölümü olan “Sabaha Doğru”da başkahraman İrdal’ın, Halit Ayarcı için düşünceleri durumu anlatmaktadır:

*“Elbette böyle bir adamla karşılaşma, göz göze gelme bir uğur, bir saadetti. Elbette insana bu yüzden birtakım iyilikler gelecekti. Nitekim öyle oldu. O geceden sonra, hatta o gece içinde hemen hemen hayatımın mahreki ve manası değişti. Bu evvelâ üzerimden bahsettiğim ağırlığın kalkmasıyla başladı. Sonra yavaş yavaş mantığım değişti. Hatta dünyaya bakışım, eşyayı görüşüm, insanları anlayışım değişti.”*¹⁹

İrdal’ın hayatını da Ayarcı’dan önce ve sonra olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu noktadan itibaren, yeni bilge ile arasında her ne kadar şeyh-mürit ilişkisinin devamı gibi görünse de geleneksel geleneksel anlatılardan farklı olarak, yol gösterilen kişinin sorunlarında da bir farklılık olduğu gözlenmiştir. Örneğin; dış-ıç dünyası arasında zıtlık kuran İrdal, yaşamında daha çok ekonomik sorunlarıyla öne çıkar. Ayarcı ile tanıştığı dönemde ise işsizlik ve yoksulluk en üst noktaya ulaşmıştır ve bu çıkmazdan kurtulmak için bir çözüm yolu da bulamamaktadır. Onun bu özelliğine karşılık Ayarcı’da, İrdal’a karşı klasik bilgenin bir özelliği olan zor durumdan kurtarma çabası vardır, ancak bu pragmatik bilgelikten öteye gitmez. O, çevresinde gerçekleşen olayları önceden tasarlamakta, gelişmelerin ortaya çıkmasına bilinçli olarak zemin hazırlamakta ve bu şekilde ustaca kurduğu planlar sayesinde kendine bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Çünkü Halit Ayarcı’nın hayata bakışı ve çalışma tarzı, Hayri İrdal’dan oldukça farklıdır. O, modernleşmeye ve yeniliklere uyum sağlamanın gerekli olduğuna inanır ve bu düşünceyi kendi çıkarları doğrultusunda ustalıklı hayata geçirmektedir. İrdal’ın şehirdeki saatlerin birbirinden farklı çalıştığını dile getirmesi üzerine, Ayarcı insanların zaman konusunda yaşadığı kaybı fark etmiştir ve bunu fırsata çevirerek kendi menfaatleri doğrultusunda Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nü kurma fikrini geliştirmiştir. Ayarcı sayesinde yoksulluktan kurtulan Hayri İrdal, enstitüde bir işe yerleştirilir; ancak fiilen yapacağı bir iş yoktur. Çünkü bu kurum, aslında hiçbir gerçek işin yapılmadığı, boş çalışanlarla dolu bir yerdir. Üç ay geçmesine rağmen henüz somut bir faaliyet gerçekleşmemiştir. Ayrıca burada tüm ihtiyaçlar eksiksiz şekilde karşılanmıştır. Gereksiz dosyalar, masalar, sandalyeler ve daha birçok eşya bulunmaktadır; ancak ortada somut olarak yapılan herhangi bir iş yoktur. Enstitünün bu nitelikleri, mekanın işlevsellikten uzak, göstermelik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyar; bu yapının kurucusu olan Ayarcı ise bürokratik düzeni şeklen sürdüren ve modernist anlayışı biçimsel olarak uygulayan bir figür olarak değerlendirilebilir. *“Halid Ayarcı küçük dokunuşlarla çevresinde büyük değişiklikler yapmaktadır. Özünde gereksiz bir işi sloganlarla ve kendinden emin bir tavırla büyük kitlelere sanki dünyanın en lü zumlu işiymiş gibi sunabilmekte, aşılmaz denilen yolları aşabilmekte, açılmaz denilen kapıları açabilmektedir.”*²⁰ Bu yönüyle Halit Ayarcı, modern toplumda biçimi içerikten önde tutan ve etkileyici söylemleriyle gerçekliği dönüştüren bir bilge tipi olarak karşımıza çıkar.

Yeni bilgenin bir özelliği olarak, güçlü ikna edici ve manipülatif zekâsı, Halit Ayarcı’nın başat özelliklerinden biridir. Artık bilge kişi, modernist romanlarda okurun karşısına, her zaman doğruyu söylemekten çekinen, menfaatleri doğrultusunda çevresindekileri kendine kukla eden ve bunu yapabilecek üstün zekâyâ sahip kişilerden oluşmaktadır. Halit Ayarcı da esasında gereksiz olan bir işi, etkileyici sloganlar ve kendinden emin bir tutumla, sanki dünyanın en önemli işiymiş gibi geniş kitlelere sunabilmekte; imkânsız görülen engelleri aşmayı, kapalı kapıları aralamayı başarabilmektedir. Ayarcı’nın ikna edici ve manipülatif zekâyâ sahip olduğunu göstermektedir ki bu durum, romanda iki farklı sahnede Ayarcı’nın karşındakileri nasıl yönlendirdiği ve kendi çıkarları doğrultusunda nasıl ikna ettiği örneklerle ortaya konmaktadır. İlk sahne; Ayarcı’nın, İrdal’ın eş, dost ve akrabalarını kadroya alarak enstitünün birer parçası hâline getirmesidir. Bu durum, Hayri İrdal’ın halası olan Zarife’de belirgindir.

¹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 218-219.

²⁰ Murat Şengöz. “Popülist Liderlik Analizi: Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanının Ana Karakteri Halit Ayarcı’nın Liderlik Özellikleri”, *Hafıza*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 62.

Çünkü Zarife; ailesiyle uyumsuzdur, yeğeni İrdal'la da ilişkisini kesmiş ve geçmişten beri herhangi bir münasebetleri kalmamıştır. Örneğin; bir gün komik bir Avrupaî bir kıyafetle enstitüyü basmıştır, sebebi ise İrdal'ın gazetede Zarife'nin adını vermiş olmasıdır. Enstitünün bir simülasyondan ibaret olduğunu ve Ayarcı'nın da bir dolandırıcı olduğunu düşünen Zarife, Ayarcı'yı tehdit etmiştir. Bunu tehlike olarak gören Ayarcı ise Zarife'yi, yeni kuracağı bir enstitü olan Saatleri Sevenler Cemiyeti'nin başına geçirmeye ikna etmiştir. Böylece hem yeğeni ile arasını düzeltmiş hem de büyük simülasyon oyununu bozguna uğratılmasının önüne geçmiştir.

İkinci sahne ise Ayarcı'nın, tarihte hiç yaşamamış olan bir saat ustası olarak Ahmet Zamanî Efendi'yi uydurmasıdır. Hiç yaşamamış bir kişilik üzerinden saygınlık kazanılmaya çalışılan Ahmet Zamanî Efendi adına düzenlenen bir toplantıda Belediye Başkanı'nın bu hayalî şahsiyeti övmesi ve Enstitü'ye daha fazla bütçe ayrılması için çaba göstermesi dikkat çekicidir. Hayri İrdal ise Ahmet Zamanî hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler uydurur. Onun Batılı matematikçilerle mektuplaştığını, fiziksel özelliklerini, mesleğini, beslenme alışkanlıklarını, sakal ve cübbesinin rengini, hastalığını, ölüm tarihini, mensubu olduğu tarikatı ve dönemindeki âlimlerle olan ilişkilerini detaylarıyla anlatır. Ayrıca Hayri İrdal'ın, hiç yaşamamış bir kişi olan Ahmet Zamanî Efendi hakkında detaylı bilgiler vermesi, onun hayatını, fiziksel özelliklerini, çevresiyle ilişkilerini ve tarihsel bağlamını inandırıcı şekilde aktarması konfabulatif bir anlatım örneğidir. Halit Ayarcı'ya göre, ismi olan her şey gerçek kabul edilir; yeter ki birileri onun tarihte var olmasını istesin, o zaman mutlaka tarihe geçmelidir. Kısaca, Halit Ayarcı, olaylara her zaman farklı açılardan yaklaşabilen, yaratıcı çözüm yolları ve alternatif davranış biçimleri geliştirme yetisine sahip bir karakterdir. Bu özelliği, olaylar gerçekleşmeden önce durumu öngörmesine ve bireyleri isabetli biçimde analiz etmesine olanak tanır. Bu yönüyle Halit Ayarcı, fırsatları hazır bulmaktan ziyade onları kendi lehine oluşturmayı tercih eder. Her durumda kendisi için bir çıkış noktası yaratabilen bu karakter, manipülasyon becerisiyle insanları yönlendirme konusunda başarılı olmakla modernist romanda sahte bilge tipinin yolunu açmıştır.

Hayri İrdal zamanla, Ayarcı'nın gerçek yüzü ve yöntemlerinin ardındaki hesaplar İrdal'ın bakış açısında belirgin bir değişime yol açar. Bu dönüşüm, İrdal'ın Halit Ayarcı'ya karşı duyduğu duygu ve düşüncelerde çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olurken, aynı zamanda modern bireyin iktidar mekanizmaları karşısındaki bilinçlenme ve sorgulama sürecini de yansıtır. Hayri İrdal'ın Ayarcı hakkındaki fikirleri romanda şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Ne garipti, hepimiz Halit Ayarcı'nın elinde bir kukla gibiydik. O bizi istediği noktaya getiriyor ve orada bırakıyordu. Ve o zaman, sanki evvelden rolümüzü ezberlemiş gibi oynuyorduk. İçimde ona karşı hiddet, kin, isyan ve hayranlık birbirine karışıyordu.”²¹

Söz konusu alıntı, Halit Ayarcı'nın bürokratik ve modernist bir pragmatist olarak karakterini derinlemesine yansıtmaktadır. Halit Ayarcı, bireyleri birer araç gibi gören, onları sistematik biçimde yönlendiren ve kendi idealleri doğrultusunda şekillendiren bir figür olarak ön plana çıkar. Onun “kuklacı” gibi betimlenmesi, rasyonel düzen kurma arzusuyla bireyleri kendi bürokratik ve modernist projelerinin parçası hâline getirdiğini göstermiştir. Buradaki pragmatizm, yalnızca faydacı bir yaklaşımla sınırlı kalmayıp, modernleşme ideolojisi çerçevesinde toplumu dönüştürme hedefiyle birleşir. İrdal'ın “*Rolümüzü ezberlemiş gibi oynuyorduk*” ifadesi, Halit Ayarcı'nın toplumsal rolleri yeniden inşa etme sürecinde bireyleri nesneleştirdiğine ve onların davranışlarını bilinç dışı düzeyde biçimlendirdiğine işaret eder. Bu bağlamda, Halit Ayarcı'nın pragmatizmi, bir anlamda rasyonel-bürokratik aklın bir tezahürü olarak okunabilir; onun ikna gücü ve yönlendirme kabiliyeti ise modern bireyin özgürlük yanılması içinde nasıl yönlendirilebilir olduğunu gözler önüne sermektedir.

²¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 332.

3. Kılavuzunu Kaybetmiş Bilge: Sevgili Arsız Ölüm’de Huvat Figürü

Modern ve geleneksel anlatılarda bilge ya da sahte bilge figürü, metnin bilgi düzeni içinde belirli bir konuma sahipti. Bu figür, ister gerçek bilgi taşıyıcısı ister taklit eden biri olsun, anlatının temsil ettiği dünyanın anlamlandırma mekanizmasına katkıda bulunan, çoğu zaman da okura yön gösteren bir otorite olarak işlev görürdü. Bilginin otorite ile özdeşleştiği bu anlatı düzlemlerinde bilge figürü, hem tipolojik açıdan belirgindi hem de anlatının kurduğu epistemolojik bütüne hizmet ederdi. Ancak postmodern dönemde bilgi kavramının kendisi sorunlaştırıldığı için bilge figürünün metindeki işlevi dönüşmüştür. *Lyotard’a göre, kendisi dışında kalan bütün bilgi türlerini reddederek kendisini yaşamın açıklanmasında tek otorite olarak gören modern bilim ve modern bilgi yapısının dayanağını oluşturan meta-anlatılar, diğer bütün bilgi iddialarını yok sayan tekelci bir yapıya sahiptir. Ancak postmodern çağa girmekle birlikte totaliter modern bilim ve meta-anlatılardan oluşan modern bilgi inandırıcılıklarını ve güvenilirliklerini yitirmiştir.*²² Lyotard’ın meta-anlatılar eleştirisi, postmodern anlatılarda bilge figürünün neden silikleştiğini açıklayan temel kuramsal zemini oluşturur. Modern dönemde bilge figürünü ayakta tutan şey, tam da bu büyük anlatıların sunduğu bütüncül, tutarlı ve merkezî bilgi anlayışıydı. Otoritenin ve kesin bilginin çözüldüğü postmodern anlatılarda karşımıza çıkan sahte bilge, geleneksel ya da modernist örneklerdeki gibi belirli bir bilgi ve deneyim iddiasıyla değil, tam tersine, bilginin parçalandığı bir dünyada kendi otoritesinin de çöktüğü silik bir figür olarak yer alır.

Geleneksel bilgelerin mistik yönü vurgulanırken modernist bilgiler çoğunlukla pozitif bilimlerle yakından ilgili ve az da olsa mistik özelliklere sahip kişilerdi. Postmodern döneminin edebî eserlerinde, kendi varlık ve bilgilerine şüpheyle yaklaşan bireyler yalnızca kahramanları değil bilge figürünü de kapsar. Bu bağlamda bilge figürü, geleneksel anlamda kesin bilgi ve rehberlik sağlayan otorite olmaktan çıkarak sorgulayan ve belirsizliklerle baş eden bir özneye dönüşmektedir. *“Ulus devlet bilincinin yok olmasıyla ve küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni insan tipi hibrid kimlikli göçebe insan tipidir. Postmodernizm her düşünce ve kurama şüpheyle yaklaşır ama eleştirdiği hiçbir düşünce biçimine karşı sav geliştirmeyi. Her düşünceye kuşkucu yaklaşır ama yerine yenisini önermez. Karşı savı yoktur. Bir düşünceyi eleştirirken yerine yenisini önermez.”*²³ Postmodern bilgiler; artık öğretmeyi ve telkin vermeyi ikinci plana atmış, kendileri bilginin peşine düşmüşlerdir. Dolayısıyla, kılavuzların kaybolduğu bir dünyada bilgiler o kılavuzları yeniden aramaya koyulmuşlardır. Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı eserindeki Huvat, halk arasında rehber rolünde olup yolunu kaybeden bilge konumundadır. Postmodern bilgeliği analiz etmek için esere yakından bakmak gerekmektedir.

Latife Tekin’in Türk edebiyatında radikal bir noktayı oluşturan *Sevgili Arsız Ölüm* adlı romanı, geleneksel halk kültürü ile postmodern anlatı tekniklerini iç içe geçirerek hem biçimsel hem de tematik olarak dikkat çekmektedir. Kırsal bir köy yaşamından kent hayatına geçişi konu alan eser, bireysel ve toplumsal dönüşümün izlerini sürerken aynı zamanda karakter inşasında postmodern edebiyatın ironik yaklaşımını da içine almıştır. Bu bağlamda Huvat karakteri, geleneksel bilge figürlerinin izlerini taşısa da bu rol kendisine sabit ve kutsal bir kimlik olarak değil alaya alınan, ikiliklerle örülmüş ve zamanla dönüşüme uğrayan bir kimlik olarak verilir. Huvat’ın köydeki konumu, halkın gözünde doğaüstü güçlerle ilişkili, cinlerle konuşabilen ve gizli bilgilere sahip bir kişi olarak inşa edilmekle birlikte anlatı bu inşayı sürekli olarak sorgulayarak bilgeliğin meşruiyetini belirsizleştirir. Bu durum, bilgeliğin kavramının dönüşümüne işaret eder çünkü artık bilgi, mutlak hakikat değil toplumsal algı ve yorumlarla şekillenen bir olgu hâline gelmektedir. Göçle birlikte şehre gelen Huvat, artık bu “bilge” kimliğini sürdürmez; bilgisi ve otoritesi yeni ortamda geçersiz hale gelir. Böylece yazar, Huvat

²² Sevgi Özcan, Jean François Lyotard’ın Düşünceleri Bağlamında Postmodern Bilgi Sorunu, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 22, 2022, s. 178.

²³ Zekiye Antakyalıoğlu, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021, s.201.

karakteri aracılığıyla geleneksel bilgelik anlatı ve tiplmelerini yeniden yaratmıştır. Örneğin; bilge günümüz edebiyatında sabit bir tip değildir ki değerleri parçalanmış ve çoğunlukla sınırları silikleşmiş bir figür olarak sunulmuştur.

Hiç şüphesiz, onun postmodern bilgeliğini ortaya koyan ilk özelliği, yaşadığı çevreye yenilik getiren bir araç rolüne sahip olmasıdır. Şehirde edindiği mesleki konum, Huvat'ın köy halkı karşısında diğer bireylerden ayrılarak dikkat çeken bir figüre dönüşmesine yol açmıştır. Kentte çalışması sayesinde çeşitli araçlar ve buluşlarla köye dönen Huvat, bu yönüyle sadece kendine özgü bir imaj çizmekle kalmaz aynı zamanda köy halkına şehir yaşamına dair ipuçları da sunar. Örneğin; köy halkı için getirdiği sobayı, artık kışın tandır başında toplaşmaktan kurtaracak önemli bir icat olarak görüyordu. Aynı şekilde, şehirden getirdiği otobüs, radyo, su tulumu vb. eşyalarının bir müddet sonra köylüler tarafından ilgi görmediğini anlayınca ürünlerini tanıtmaktan vazgeçmiş ve deliye dönmüştür. Esasında bu çabaların hepsi Huvat'ın durmaksızın yenilik peşinde koşması, yaşadığı toplumu dönüştürme arzusunun bir yansımasıdır. Bu bağlamda, toplumun henüz hazır olmadığı bir değişimi öngörmesi ve ona öncülük etmeye çalışması, bilgeliğin bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

Benzer örnek Halit Ayaracı'da gözlemlenmiştir ki o, modernleşme yanlısı olmakla birlikte başta Hayri İrdal olmak üzere çevresindeki herkesi etkisi altına almayı başarmıştır. Burada iki tip arasında durulması gereken iki nokta, Ayaracı'nın modernist bir entelektüel birikimi olması ve çevresindekileri daha önce de belirtildiği üzere adeta birer kukla hâline getirmesidir. Yani Ayaracı, klâsik bir bilgenin yaptığı gibi toplumdaki mevcut düzene uygun çözümler üretmiştir. Huvat ile birlikte bilgelik figürü postmodern düzlemde, toplumdaki sistemin baskıcı yönleri ortaya çıkmış ya da o düzenin bir parçası haline gelmiştir. Okur, artık bilge kişiyi olay örgüsüne bağlı olan olgu veya olaylara çözüm sunmayan, çelişkilerin içinde kaybolmuş bir figür olarak görmektedir. Çünkü Huvat, köyün yeniliklere açık bir topluma dönüşeceğine dair içinde her şeye rağmen bir umut barındırır ancak onun bu iyimserliği, köy halkının gerçekten değişim göstereceği anlamına gelmemektedir. Romanda ise şu cümlelerle aktarılmıştır:

“Huvat bin bir umutla köyün başına çıkardığı otobüsünün yıkılıp kalmasından sonra, tüm köye küstü. Daha birçok insana otobüsü görmek nasip olmamışken, köylülerine otobüsün içine binmenin, ağıla otağa bile otobüsle gitmenin nasip olduğunu, ama onların bunun kıymetini anlamadıklarını söyleyerek, günlerce evin içinde öfkeli öfkeli gezindi.”²⁴

Geleneksel yapısıyla durağan bir karakter taşıyan köy toplumu, Huvat'ın getirdiği yenilikleri ilk bakışta ilginç ve etkileyici bulsa da bu değişimleri tam olarak kavrayamamanın verdiği huzursuzlukla karşılaşmıştır. Bir noktada romanda baht dönüşümü (Fr. peripetié) burada gerçekleşmiştir. Çünkü köy halkının kendisine layıkıyla saygı göstermediğini düşünen Huvat, artık köyde kendi düşünce ve isteklerini gerçekleştiremeyeceğine inanmıştır. Bu nedenle, ailesini de yanına alarak şehre göç etmenin, onlar adına verilebilecek en doğru karar olduğuna kanaat getirmiştir. Köyden kente göçüşü başta kendisinde olmak üzere ailenin diğer fertleri buraya ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Ailesini birtakım umutlarla şehre götüren Huvat, kısa sürede şehir hayatının zorluklarıyla karşı karşıya kalmış ve bu yeni düzene ayak uydurmakta zorlanmıştır. Köydeyken şehirde daha iyi bir maddi yaşam kuracağına inanmakla beraber işsiz kalınca bu beklentisi boşa çıkmış ve aile içindeki otoritesini de kaybetmiştir. Köydeki etkisini ve saygınlığını şehirde sürdüremeyince de ait olabileceği bir çevre arayışına girmiştir. Bu arayış onu dinî cemaatlere yöneltmiştir ki eserin başında köye icatlar getiren rehber Huvat, zihniyetine sahip bilgi mekanizmasını yeniden inşa etmiştir. Yeşil dinî kitaplarını elinden düşürmeyen, sakal bırakan, önüne gelene vaaz veren sahte dindara dönüşmüştür:

²⁴ Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*, Can Yayınları, İstanbul 2025, s.16.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsız Ölüm Adlı Eserlerin Örneklemde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

“Örümcek mübarek hayvanmış, sakın ola öldürmeyin, yuvasına el uzatmayın diye fetva verdi. Ev örümcek ağlarından durulmaz hale geldi. Yataklara, yastıklara ağır bir koku sindi.”²⁵

Verilen alıntıda, Huvat’ın aslında sadece bir inanç meselesinden ibaret olmayan kararlarının, onun içten içe taşıdığı bilge kişi olma arzusunun yansımasıdır. Modernitenin dayattığı akılcı ve temiz yaşam biçimine karşı, Huvat’ın örümceğe kutsal mânâ ile yaklaşması, geleneksel bilgeliğin doğayla kurulan sembolik ilişkiler üzerinden yaşatılma çabasının bir ifadesidir. Ev, ağlarla dolup taşsa da onun için bu durum, maddi düzenin bozulmasından çok, kadim bir bilgeliğin mekânda tezahür etmesidir. O, modern dünyanın uzaklaştırdığı anlamları örümceğin ağına yeniden dokuyarak hem geçmişle hem de kendi içsel kimliğiyle bağ kurmaya çalışır. Yani, romanın başındaki Huvat ile sonundaki aynı değildir. Dolayısıyla, bilgiyi tek yönden değil de çoğulcu bir yaklaşımla ele alarak mutlaklaştırılmaz. Yani okur artık bilimsel bilginin mi yoksa İslâmî ilimlerin mi doğru olduğunu tam kavrayamamaktadır. Çünkü başta bilge olmaya çalışan Huvat’ta, bilgiye tutunamama durumu mevcuttur ve tüm bunlar belirsiz, bulanık ve oyunsaldır. Bu ikilik ve muğlaklık durumunu Rus dilbilimci Mihail Bahtin’in ortaya koyduğu karnavalizasyon tekniği ile açıklamak mümkündür. Bahtin’e göre, karnaval sözcüğü “*Toplumsal yaşama ait normların baş aşağı edildiği, kutsallara dokunulduğu, resmî olan veya olmayan hiyerarşik yapıların alaya alındığı mizah ve ironiyle kurulan bir çılgınlık ve oyun dünyasıdır.*”²⁶ olarak tanımlanmıştır. Huvat ise kavram çerçevesinde değerlendirilebilecek çok katmanlı bir figürdür. Onun dînî bilgeliği bir taklit olarak ortaya koyulması, otoritesinin parodileşmesine ve bu yolla geleneksel düzenin sorgulanmasına yol açmıştır. Roman boyunca Huvat’ın içinde bulunduğu geleneklik-modernlik, bilgelik-aptallık ilişkisi içerisinde devamlı olarak değişmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, edebî metinlerde bilge figürünün tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü incelenmiş; destanlardan postmodern romana uzanan çizgide bilgelik kavramının geçirdiği evrim ortaya konulmuştur. Geleneksel Türk anlatılarında Yuşi Hoca, İrkil Hoca, Uluğ Türük ve Dede Korkut gibi figürlerle özdeşleşen bilge kişi, toplumun kolektif hafızasında hakikatin, sezginin ve rehberliğin temsilcisi olarak işlev görmüştür. Bu figürler, hem bireysel kahramanlara yön veren hem de toplumsal düzenin korunmasına hizmet eden karakterler olarak anlatılarda önemli bir yer tutmuştur. Tanzimat edebiyatı, yalnızca şekilsel yeniliklerle değil karakter kadrosuna dahil ettiği aydın ve bilge figürlerle de önemli bir zihinsel dönüşümün izlerini taşımıştır. Bu figürler, dönemin toplumsal sorunlarına eleştirel bir gözle bakan, çevresine yön veren ve bireysel bilinçlenmeyi savunan kimseler olarak metinlerde yer almıştır. Şinâsi’nin *Şair Evlenmesi* adlı eserinde Hikmet Efendi örneğinde olduğu gibi bu karakterler kimi zaman bir yanlışlığı düzelden kimi zaman ise gelenek ile modernlik arasında köprü kuran kişiler olarak var olmuşlardır. Cumhuriyet’in ilanından sonraki modernist anlatılarda ise bilge kişi, mistik ve metafizik niteliklerinden sıyrılarak daha rasyonel, pragmatik ve bireysel bir kimlik kazanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserinde Halit Ayarcı karakteri üzerinden aktarılan yeni bilge tipi, modernleşmenin getirileriyle birlikte şekillenen, faydacı, manipülatif ve karizmatik özelliklerle donatılmıştır. Bu bağlamda bilgelik, artık toplumsal bir misyondan ziyade bireysel iktidar araçlarıyla ilişkilendirilmiştir. Postmodern anlatılar ise bilge figürünü yapıbozuma uğratarak onun otoritesini sorgulamış, bilgeliği çoğulcu, belirsiz ve ironik bir zemine taşımıştır. Latife Tekin’in *Sevgili Arsız Ölüm* romanındaki Huvat kişisi, yeni bilgelik anlayışının temsilcisi olarak geleneksel bilgelik imgelerini taklit eden, kendi otoritesini kuramayan ve modern yaşam karşısında kimlik krizine sürüklenen bir figür olarak var olmuştur. Postmodern metinlerde bilgelik, sabit anlamlardan ve

²⁵ Latife Tekin, *a.g.e.*, s.87.

²⁶ Mustafa Sözen, “Bakhtin’in Romanda ‘Karnavalesk’ Kavramı ve Sinema”, *Akdeniz Sanat*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2009, s. 65-86.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Sevgili Arsız Ölüm Adlı Eserlerin Örneklemesinde Bilge Tipinin Geleneksel Anlatıdan Postmodern Romana Dönüşümü

mutlak doğrulardan uzaklaşarak sürekli sorgulanan ve dönüşen bir yapı hâlini almıştır. Sonuç olarak, edebiyatta bilgelik figürü, toplumsal yapıların, bilgi anlayışlarının ve estetik beklentilerin değişimine paralel olarak dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yalnızca figürün biçimsel sunumunda değil, aynı zamanda temsil ettiği değerlerin ve işlevlerin de yeniden yorumlanmasına yol açmıştır.

Kaynakça

- AÇA, Mehmet. “Şu Destanındaki Ögeden Reşideddin Oğuznamesindeki Yuşu Hoca’ya”, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Ed. Ali İhsan Öbek vd., Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 633-638.
- ANTAKYALIOĞLU, Zekiye, *Roman Kuramına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2021.
- BANG W. - G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.
- BARS, Mehmet Emin, “Metinler Arası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı’na Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:4, 2013, s. 181-197.
- BORATAV, Pertav Naili, *Folklor ve Edebiyat*, Cilt: 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1991.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- ESİRGİN, Bilge, “Bilge Tipinin Türk Destanlardaki Yerinin Tespiti Üzerine İnceleme”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Cilt: 7, Sayı: 38, s. 89-96.
- JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti t-Türk*, Çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- ÖGEL, Baheddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Genişletilmiş 4. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.
- ÖZCAN, Sevgi, Jean François Lyotard’ın Düşünceleri Bağlamında Postmodern Bilgi Sorunu, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 22, 2022, s. 178.
- SABANCI UZUN, Gamze. "Latife Tekin'in Sevgili Arsız Ölüm Romanında Göç ile Gelen Özerklik", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, s. 957-965.
- SÖZEN, Mustafa, “Bakhtin’in Romanda ‘Karnavalesk’ Kavramı ve Sinema”, *Akdeniz Sanat*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2009, s. 65-86.
- ŞENGÖZ, Murat, “Popülist Liderlik Analizi: Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanının Ana Karakteri Halit Ayaracı’nın Liderlik Özellikleri”, *Hafıza*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2020, s. 56-65.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.
- TOGAN, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, 2. b., Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- TEKİN, Latife, *Sevgili Arsız Ölüm*, Can Yayınları, İstanbul 2025.
- TOSUN, Erkan, “Metin Çözümleme: Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, *Edebi Metin İncelemeleri*, https://www.researchgate.net/publication/377231289_Metin_Cozumleme_Saatleri_Ayarlama_Enstitusu, s. 166. (Erişim: 7 Haziran 2025)
- TÜRK, Vahit. “Türkçede Ö-, Ög, Ögür, Ögren-, Öğret- Kelimeleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı: 4, 2006, s. 5-16.
- YILMAZ, Salih, “Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler*, Cilt: III, Türk Dünyası Vakfı, Eskişehir 2014, s. 233-251.
- ZEKA, Semih, “Şair Evlenmesinde Halk Bilimi Unsurları”, *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 12, 2015, s. 1319-1338.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Finansman / Funding: Makale için herhangi bir finansal destek alınmamıştır./ No financial support was received for this article.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Yazarın destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır./ The author has not provided any acknowledgments or expressions of gratitude.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu / Author's Note: Yazarın notu bulunmamaktadır./There is no author's note.

Katkı Oranı Beyanı / Author Contributions: Makale tek yazarlıdır./The article is authored by a single author.